

פרשת וארא

בפרק ז' בספר שמות, ה' מתאר למשה מה שעתיד לקרוא בגישתו לפני פרעה:

(ג) ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים: (שמות פרק ז')

משמעות פסוק זה היא שה' ימנע את הבחירה החופשית של פרעה ויגרום לו לסרב לתביעותיהם של משה ואהרן. כמו כן, בפרק י' ה' מדגיש שוב פעם את רעיון הבחירה החופשית:

(א) ויאמר יקוק אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אתתי אלה בקרבן: (שמות פרק י')

הראשונים וגם חז"ל (שמות רבה ה:ו) התקשו להבין פסוקים אלו. היתכן שפרעה יענש על חטאים שה' גרם לו לעשות? הרמב"ן מפרש את הפסוק הנ"ל:

הנה לא רצה [פרעה] לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו. ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו, כענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונדעתי לעיני גוים רבים וגוי (יחזקאל לח כג): (רמב"ן שמות פרק ז' פסוק ג)

הרמב"ן מציע פירוש אחר לאותו ביטוי "כובד לבי". לדעת הרמב"ן, "לב כבד" אינו מבטא חוסר בחירה חופשית אלא אומץ לסבול יסורים.

ב"שמונה פרקים", הרמב"ם גם מעלה את שאלת "הכבדת לבי" פרעה:

...שפרעה וסיעתו, אילו לא היה להם חטא זולת אשר לא שלחו את ישראל - היה הענין קשה בלי ספק, כי הוא [ה'] כבר מנעם מלשלח, כמו שאמר: + שמות יד, י+ "כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו", ואחר כך דרש ממנו לשלחם, והוא מוכרח שלא ישלח, ואחר כך ענשו כאשר לא שילחם, והמיתו והמית סיעתו - היה זה עוול, וסותר לכל מה שהקדמנו. (שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח)

והוא משיב על שאלה זו:

אלא שפרעה וסיעתו מרו בבחירתם, מבלי כפיה ומבלי הכרח, ועשקו הגרים אשר היו ביניהם, ועשו להם עוול גמור, כמו שאמר וביאר: + שמות א, ט+ "ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל וכו' הבה נתחכמה לו". וזה המעשה היה מהם בבחירתם וברוע עצתם, ולא היה להם בזה הכרח. והיה עונש ה' להם על כך - למונעם מן התשובה, עד שיחול בהם מן העונש מה שחייב צדקו שהוא עונשם. (שם)

הרמב"ם טוען שמנעית האפשרות לעשות תשובה היא העונש לפרעה וסיעתו. תשובה דומה לזו גם מופיעה ברמב"ן ובראשונים אחרים. מה הוא הפירוש של הביטוי שהרמב"ם מעלה: "מרו בבחירתם"? ואיך לשונו מייצגת את החטא של פרעה, החטא שגרם להסרת בחירתו?

התורה כבר נתנה לנו סיבה אפשרית למה ה' הכביד את לב פרעה ומנע ממנו את האפשרות לשלוח בני ישראל מארצו, שהיא: "והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים". עלינו לדון בטיב הסיבה הזאת, לדייק מה ההבדל בין אות מופת, ולהסביר מה היו התוצאות של האותות והמפתים האלו.

בהמשך מאמרו, הרמב"ם נותן סיבה להכבדת לב פרעה:

והיה בזה מופת גדול, מפורסם אצל כל בני האדם, כמו שאמר: "ולמען ספר שמי בכל הארץ", שאפשר שה' יענש האדם בשימנע ממנו בחירת פועל מה, וידע הוא בזה, ולא יוכל למשוך נפשו ולהשיבה אל אותה הבחירה. (שם)

בתשובה זאת אנו יכולים ללמוד שני דיוקים. הראשון, מניעת הבחירה החופשית של פרעה מוגדרת דוקא כמופת. הדיוק השני מדגיש שמטרת המופת היא "לפרסם אצל כל בני אדם" כוחו של הבורא.

דוגמא ספיציפית ל"מופת" שאנו יכולים למצוא בתורה היא הפכת מטה אהרן לתנין בעמדו לפני פרעה :

(ח) ויאמר יקוק אל משה ואל אהרן לאמר : (ט) כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו לכם מופת ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין : (שמות פרק ז)

הסיפור ממשיך :

(יא) ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם הם חרטמי מצרים בלהטיהם כן : (יב) וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינם ויבלע מטה אהרן את מטתם : (שם)

אז אנו נשאל איזה סמליות יש במופת זו? מה הלך שפרעה אמור להסיק מתצוגה זאת? ואיך נס המטות יכול לחדד את הבנתנו לגבי מופתים בכלל?

במורה נבוכים הרמב"ם כותב :

מופתים המבוארים אשר ידעו בהם כל אנשי העולם שיש אלוה שופט על כל בני העולם, כמו שאמר למען תדע כי לה' הארץ (ספר מורה הנבוכים חלק שלישי פרק כט)

איך הרמב"ם רואה את מתרתם של מופתים, ומה הם המופתים שעשה ה' במצרים למען "ידעו בהם כל אנשי העולם"?

אם כל זאת, נצטרך עוד להתבונן על טיבם של האותות ולציין הופעתם בהקשרים אחרים בתורה. בתורה אנו רואים שיש מצות שנקראות אותות, אבל אין מצות שנקראות מופתים. לדוגמא, התורה קוראת למצות שבת (שמות לא: יג), ותפילין (שמות יג: ט, דברים ו: ח) אותות. שוב פעם, הקשת בענן משתמשת כאות :

(יב) ויאמר אלהים זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם : (יג) את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ : (יד) והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן : (טו) וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה בכל בשר ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר : (בראשית פרק ט)

למה הקשת בענן זה אות? ומה תפקידו של האות הזה? והאם יש דמיון בין אות זה לאותו בסיפור מצרים? בנוסף, נרצה לראות אם יש קשר בין סוגית אותות ומופתים לשתי השליחויות שמשה ואהרן נצטוו על ידי ה' השליחות הראשונה כוונה לבני ישראל :

(ו) לכן אמר לבני ישראל אני יקוק והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים : (ז) ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני יקוק אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים : (ח) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני יקוק : (שמות פרק ו)

כנראה השליחות הזאת לא הצליחה שהרי כותבת לנו התורה :

(ט) וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה : (שם)

התורה לא מספרת לנו את הדיאלוג שהיה בין משה ובני ישראל. יש לתמוה מה אירע שם ומה הפירוש של אי שמיעת בני ישראל לדברי משה. בספר יחזקאל פרק כ', הנביא יחזקאל מנסה להשלים את הפרטים החסרים בסיפור הזה, ומנמק שהדו שיח היה לגבי העבודה הזרה של בני ישראל. ואני שואל, איך הסיפור ביחזקאל עוזר לנו להבין צדדים אחרים של טקס יציאת מצרים?

השליחות השנייה של משה ואהרן מובאת בפסוקים הבאים של הפרשה :

(י) וידבר יקוק אל משה לאמר : (יא) בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו : (שם)

משה טוען שהוא אינו מסוגל לקבל עליו את התפקיד הזה :

(יב) וידבר משה לפני יקוק לאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים : (שם)

אבל, ה' הסמיך משה למילוי התפקיד הזה. בריבוי האותות במצרים, משה ואהרן הצליחו להוציא את בני ישראל ממצרים ואף גרמו לכפית מלכות מצרים תחת מלכות ה'. אם זאת, עדיין נשאר לחקור כיצד שליחותם של משה ואהרן השפיע על בני ישראל.

שאלות ליתר עיון:

בתחלת פרשתנו ה' מתאר למשה :

(ו) לכן אמר לבני ישראל אני יקוק והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים : (ז) ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני יקוק אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים : (ח) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני יקוק : (שמות פרק ו)

עין ברמב"ם הלי מלכים פרק ה' : למה הרמב"ם החליט ללמד איסור חזרה למצרים בהלי מלכים דווקא? באילו עוד מקומות היה ראוי ללמד דין זה? עין בספר המצוות של הרמב"ם מצות לא תעשה מו' : באיזה הקשר מופיע איסור חזרה למצרים בספר המצוות? בפרק ה' של הלי מלכים, הרמב"ם גם מדבר על חשיבות ארץ ישראל והאיסור לצאת מארץ ישראל. למה הרמב"ם סמך דין זה לדין איסור חזרה למצרים? עין במדבר יג' לעלילה שמתארת את המתח בתודעת בני ישראל בין מצרים וארץ ישראל. איך אפשר להבין את התשוקה של בני ישראל לשוב למצרים? עין בדברים יא : י, איך ה' משווה בין מצרים וארץ ישראל? לדעתך, איזו היא ארץ טובה יותר ולמה? עין בספר ירמיהו פרק מב, איך הסיפור הזה מקביל לסיפור במדבר יג' איך שני הסיפורים שונים אחד מהשני?